Kateřina Nedbálková

Matky kuráže

Lesbické rodiny v pozdně moderní společnosti

SLON

EDICE STUDIE

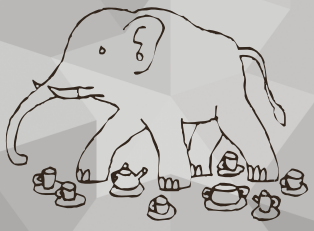
SOCIOLOGICKÉ NAKLADATELSTVÍ

Ediční rada SocioLOgického Nakladatelství (SLON)
Luděk Brož, Ph.D. (Max-Planck-Institut für ethnologische Forschung, Halle/Saale)
Prof. PhDr. Miloš Havelka, CSc. (Univerzita Karlova)
PhDr. Helena Kubátová, Ph.D. (Univerzita Palackého)
Prof. PhDr. Miloslav Petrusek, CSc. (Univerzita Karlova)
PhDr. Jiří Šafr, Ph.D. (Sociologický ústav AV ČR, v. v. i.)
Mgr. Zuzana Uhde (Sociologický ústav AV ČR, v. v. i.)
Ing. Alena Vodáková, CSc.

EDICE STUDIE

Matky kuráže
Lesbické rodiny
v pozdně moderní
společnosti

Kateřina Nedbálková

Kateřina Nedbálková

Matky kuráže

Lesbické rodiny v pozdně moderní společnosti

Praha – Brno 2011

klíčová slova: rodina, intimita, gender, sexualita, etnografie

Publikace vznikla za podpory Grantové agentury ČR (GA403/09/0392).

Odborně posoudily prof. Dr. phil. Gerlinda Šmausová, Priv.-Doz., a PhDr. Hana Maříková.

Vydalo **S**OCIO**LO**GICKÉ **N**AKLADATELSTVÍ (SLON) ve spolupráci s Masarykovou univerzitou,
Praha – Brno 2011.
Vydání první.

Copyright © 2011 Masarykova univerzita
Copyright © 2011 Kateřina Nedbálková

ISBN 978-80-210-7678-5 (online pdf) (Masarykova univerzita. Brno)
ISBN 978-80-210-5648-0 (brožovaná vazba) (Masarykova univerzita. Brno)
ISBN 978-80-7419-041-4 (brožovaná vazba) (Sociologické nakladatelství /SLON/. Praha)

Obsah

Kapitola 1
Co je nám do jiných rodin? 9

Kapitola 2
Sociologické konceptualizace rodiny 14
2.1. Psychoanalýza a tradiční sociologická paradigmata: teorie socializace, funkcionalismus a teorie konfliktu 14
2.2. Změna paradigmatu: aktéři a sociální struktury 18
2.2.1. *Interpretativní přístupy* 19
2.2.2. *Pozdně moderní rodina* 24
2.2.3. *Feministické konceptualizace rodiny* 27

Kapitola 3
Sociálněvědní zkoumání homoparentality 31
3.1. Přehled výzkumů homoparentality 31
3.2. Metodologická reflexe stávajících výzkumů 37

Kapitola 4
Od rodiny jako typu k rodině jako fenoménu 45
4.1. Kritická reflexe pojmů: sexualita, manželství, komunita, příbuzenství 45
4.2. Stejnopohlavní rodiny: konvence, nebo subverze? 50

Kapitola 5
Etnografie (lesbických) rodin 53

Kapitola 6
Ten tajemný předmět touhy 61
6.1. Rodičovství toužené a plánované 61
6.2. Plánované a improvizované strategie otěhotnění 68

Kapitola 7
Rodičovství a příbuzenství 75
7.1. Biologické a sociální mateřství 75
7.2. Improvizované scénáře rodičovství 79
7.3. Rodina původu a pokrevnost 82

Kapitola 8
Rodiny v kontextu gay a lesbické komunity 87
8.1. Jaká je vlastně definice lesby? 87
8.2. Uzavřená komunita a pohodlná normalita 93

Kapitola 9
Dělání genderu a dělání rodiny 97
9.1. Pečovatelka, živitelka a genderované dítě 97
9.2. Refl exivní vztahy 104

Kapitola 10
Mezi stereotypem a autenticitou 107

Literatura 111
Jmenný rejstřík 118

Kapitola 1
Co je nám do jiných rodin?

Gay a lesbické rodiny jsou od 70. let tématem diskutovaným jak v kontextu homosexuální komunity, tak v akademické obci, respektive akademických obcích různých disciplín. Je to téma natolik zkoumané, že lze v rámci existujících severoamerických či západoevropských studií pozorovat obecnější shodu v tom, co a jakým způsobem je /může/ má být v rámci tématu vypovídáno. Podobně předvídatelné jsou i příspěvky na domácích konferencích, kde zazní-li příspěvek na toto téma, padnou s velkou pravděpodobností věty typu: „homosexuálové se od heterosexuálů v rodičovských rolích neliší", „neliší se ani děti vychovávané gayi a lesbami"; podobné výroky se snaží vyvrátit obavy a stereotypy, které se s homosexualitou či homosexuálním rodičovstvím spojují. Tato práce má větší ambice než řadu podobných studií rozšířit. Její odlišnost tkví jak v konceptuálních východiscích, tak v metodě. Dosavadní zahraniční výzkumy často kotvily ve zdánlivě čistých vodách odborné expertizy, jejímž výsledkem je stvrzování představy homosexuálního a heterosexuálního modelu rodičovství jako těch, které lze vzájemně porovnávat a hodnotit, a ve výsledku pak shledávat stejně hodnotnými nebo jeden druhému nadřadit. Proti tomuto obecnému a nekritickému pojetí rodiny jako modelu stavím ve své práci sociologicky podložená pojetí rodiny, a to zejména ta, která jsou označována jako interpretativní, etnometodologická a feministická. Chci ukázat, že téma homosexuálních rodin není okrajovým fenoménem se specifickými konceptualizacemi a výzkumy, ale že se vztahuje také k obecnějšímu referenčnímu rámci rodiny jako dominantní sociální instituce, rodiny, která je primárně vnímána jako genderovaná, heterosexuální a prokreativní.

Rodina je v textu osvětlována jako pole konkrétního jednání konkrétních lidí (sociálních aktérů), jako svého druhu práce. „Dělání rodiny" se však neredukuje na souhrn každodenních situací jednotlivých aktérů, ale je habitualizováno, tedy ztělesňuje a zároveň odráží širší strukturu společnosti, a právě tato neustálá mezihra dílčího jednání a významů, které jsou mu připisovány, na straně jedné, a zažitých, obecnějších i idealizovaných představ o světě, na straně druhé, je nosným interpretačním rámcem práce.

Metodologicky byla práce příležitostí k zamyšlení se nad odbornými, laickými, politickými i osobními (navzájem často těžko oddělitelnými) předpoklady a tezemi, se kterými jako výzkumnice a výzkumníci k tématu přistupujeme. Na rozdíl od mého předchozího tématu a výzkumného terénu (ženské věznice) je rodina institucí všeobecně známou a rozuměnou, každodenně zakoušenou a vcelku snadno dostupnou. Přestože jsem v předchozím výzkumu formální uzavřenost a ohraničenost vězení pociťovala mnohdy jako omezující, když jsem se výzkumně vydala do terénu rodiny, její zdánlivá samozřejmost a otevřenost byla v lecčems záludnější a náročnější, především ve vztahu k požadavku výzkumnické reflexivity.

Jádrem knihy je etnografický výzkum opírající se o rozhovory vedené v sedmnácti (převážně lesbických) rodinách a využívající metod hloubkových rozhovorů, pozorování a terénních poznámek. Výzkumná část se dělí na čtyři části, kterými jsou: 1) cesty k rodičovství, 2) příbuzenské sítě nově založených rodin i rodin původu (tedy rodin, ze kterých ženy vzešly), 3) vztah lesbických žen k lesbické komunitě a reprezentacím lesbictví a homosexuality obecně a 4) dělání genderu v homoparentální rodině. Otázky, na které v práci hledám odpovědi, jsou konceptuální i empirické. K obecnějším otázkám patří: Jaké konsekvence má lesbické rodičovství pro teoretické i empirické konceptualizace rodiny a partnerství, genderu, mateřství, sexuality a identity? Vede homoparentalita skutečně k přehodnocení definice rodiny, jak naznačuje Fassin (2003), nebo ji (jen) rozšiřuje? Jaké typy otázek byly dosud v kontextu homosexuálních rodin kladeny a zkoumány a jak jsou tyto otázky vědecky legitimizovány? Empiricky ukotvené otázky zahrnují následující oblasti: Co zahrnuje plánování rodičovství v případě homosexuálního páru? Jakým způsobem je v homosexuálních párech vyjednáváno rozdělení rolí ve vztahu k důležitým oblastem každodenních činností? Jak je toto rozdělení prezentováno a jak je legitimizováno? Má tato diferenciace genderový rozměr? Skrze jaké praktiky jsou ustavovány kontury biologického a sociálního příbuzenství v nukleární a širší rodině? Jak u lesbických matek vytvoření vlastních rodin ovlivňuje vztahy s jejich původní rodinou? Jaké místo zaujímají lesbické rodiny v lesbické a gay komunitě?

Tím, že je tato práce prvním obsáhlejším rozpracováním tématu gay a lesbického rodičovství v češtině, může u některých čtenářů vzbuzovat očekávání, že ukáže, potvrdí, případně rozhodne, jak to tedy s homosexuálními rodinami v České republice skutečně je, spočítá, kolik jich je, a pomůže odpovědět na otázky testované zahraničními výzkumy. Když jsem v roce 2008 byla přizvána k pracovnímu jednání Výboru pro sexuální menšiny při Úřadu vlády, tehdejší ministryně pro lidská práva a její tým toto očekávání vyjádřily zcela explicitně, došlo málem i na stanovení data tiskové konference,

na které bych výsledky výzkumu stručně a jasně představila. Objevil se také nápad, že by můj výzkum mohli prezentovat mediálně známější i veřejně cenění odborníci z řad českých sexuologů. Nakonec se žádný z těchto plánů neuskutečnil, ale proces počátečního vyjednávání byl velmi cenný pro zamyšlení se nad vztahem vědy a politiky, nad vědou jako polem moci, polem, kde se bojuje o pravdu, odborný kredit, vliv na veřejné mínění, veřejné uznání, mediální popularitu, důvěryhodnost nebo zcela prozaicky o peníze a granty.

Paní ministryně si také nejednou posteskla, že se žádní psychologové ani sociologové k tématu vyjadřovat nechtějí, zatímco vstřícných sexuologů je celá řada. Měla pravdu. Z pohledu české sociologie se téma homoparentality dosud jevilo jako zajímavé, ale v kontextu jiných fenoménů souvisejících s rodinou marginální. Čeští sociologové a socioložky se ve výzkumech sociologie rodiny a partnerství zaměřují častěji na statisticky uchopitelné jevy, jako jsou pravidla fungování sňatkového trhu či odkládaná mateřství; nebo na témata, jako jsou genderové role, pečující otcové, dvoukariérová manželství, slaďování práce a pracovního trhu, rozvodovost; nebo na rodinu jako instituci reprodukce vzdělání. Studentům a studentkám se sice „lesbická/gay rodina" zpočátku zdá být vhodným a neotřelým námětem ke zpracování bakalářské či magisterské práce. Jejich původní představy a přání kontaktovat desítky rodin k výzkumným rozhovorům později narážejí na praktické překážky při sestavování výzkumného vzorku i na neochotu pokročilejších výzkumnic a výzkumníků, kteří nechtějí kontakt na své zdroje zprostředkovat. Studující se tak musejí většinou spokojit s přehledovými studiemi (mnohdy velice zdatně zpracovanými) nebo s výzkumy postojů k rodičovství gayů a leseb. Za pilotní studie k tématu homoparentality lze u nás považovat obecnější reflexi konceptualizací homosexuálního rodičovství z pera historičky Sokolové (2004) a představení empirického výzkumu lesbických rodin napsané psycholožkou Poláškovou (2009). Sokolová je také autorkou práce zabývající se postoji k rodičovství u českých gay mužů (2009).

Jedno z možných (a častých) vysvětlení nezájmu o téma v české sociologii se opírá o názor, že homosexualita představuje jakousi zvláštnost, která je významná zejména pro její nositele, pro zbytek populace však může být zajímavá jen okrajově. V této práci se nám bude často připomínat pravý opak. V konceptuální i empirické části práce uvidíme, jakými způsoby je homoparentální rodina neustále včleňována do množiny rodin (Fassin 2003). Ať už je vnímána jako ohrožení, alternativa, konformita nebo inovace, v akademických, politických i laických interpretacích je obvykle nahlížena v referenčním rámci tzv. normální nebo tradiční rodiny. Zahraniční studie sociologie rodiny uvádějí homosexuální rodiny často jako příklad (prototyp) nových či alternativních rodinných modelů. Neheterosexuální rodičovství podle někte-